

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Weroniki Terno-Jeleńskiej „Dyskurs pedagogiczny w kobiecej prozie rosyjskiej XXI wieku w aspekcie genderowym”.

Praca została napisana pod kierunkiem dr hab., prof. UAM Wawrzyńca Popiel-Machnickiego. Promotor pomocniczy: dr Olga Makarowska, Poznań 2024, wydruk ss. 205. Praca została napisana w języku rosyjskim.

Temat recenzowanej rozprawy doktorskiej – **„Dyskurs pedagogiczny w kobiecej prozie rosyjskiej XXI wieku w aspekcie genderowym”** – jest w pełni uzasadniony i oryginalny, wnoszący do rozwoju nauki nowe i konkretne interpretacje złożonych i mało zbadanych zjawisk literatury, filozofii, psychologii, pedagogiki i krytyki feministycznej. Ta praca jest dowodem na to, że wciąż w dziedzinie badań humanistycznych, historycznoliterackich są tematy nieopisane, a istotne i decydujące o specyfice literatury XXI wieku.

Recenzowana praca doktorska jest skomponowana przejrzysto i składa się z wprowadzenia, trzech rozdziałów (w tym jeden jest zasadniczy), zakończenia, streszczenia w trzech językach (polskim, rosyjskim i angielskim) oraz z bibliografii bez podziału na źródła i opracowania krytyczno-literackie.

Instruktywne **WPROWADZENIE** (s. 5-29) szeroko prezentuje temat, charakteryzuje źródła i literaturę przedmiotu, precyzuje cele, zadania i instrumentarium badawcze. Już w tej części pracy zarysowuje się problem wielu definicji w związku z tak zaproponowanym tematem rozprawy – czy pierwsze miejsce w badaniach zajmuje rosyjska proza kobieca XXI wieku a w niej dyskurs pedagogiczny z kontekstem genderowym, czy też najpierw dyskurs pedagogiczny w tej prozie w ujęciu kategorii genderowych. W tak czy inaczej sformułowanym tytule rozprawy i *Wprowadzeniu* zabrakło, jak się zdaje, chociażby krótkich odniesień i spostrzeżeń do rosyjskiej literatury emigracyjnej, która wniosła nie tylko nowe tematy, fabuły, ale i wyznaczyła nową estetyczną i filozoficzną oraz feministyczną problematykę. I chociaż jest tendencja w krytyce literackiej, że literatura wygnańców stanowi jedynie część rosyjskiej literatury XX i XXI wieku, to niewątpliwie należy stwierdzić specyfikę i różnorodność gatunków literackich w tej literaturze. Koniec XX i początek XXI wieku dzięki telewizji, reklamie, internetowi stworzył nową optykę wizji i postrzegania człowieka, co niewątpliwie wpłynęło na przemianę systemów wartości i na rosyjską prozę kobiecą. Warto było sięgnąć do powieści Diny Rubinej, pisarki emigracyjnej tworzącej w Izraelu, literatura której jest przetłumaczona na ponad 40 języków świata, a zwłaszcza w kontekście tematu rozprawy

doktorskiej jej powieść *Babij wietier (Babski wiatr)*, albowiem bohaterka tego utworu niby radzi sobie z problemami płci, ciała i cielesności, jednak marzy o miłości w jej niecodziennym wymiarze.

Materiał egzemplifikacyjny Szanownej Doktorantki to nowela *Okolicznik czasu* Anny Matwiejewej, dziennik-życiorys *Niby dziennik. Opowiadania nauczycielki* Mariny Aromsztam, współczesna opowieść *Uczilka* (wyraz-żargon w zasadzie nie mający odpowiednika w języku polskim) Natalii Tierientiewej i powieść-dziennik *Choinka. Ze szkoły z miłością, lub Dziennik nauczycielki* Olgi Kamajewej. Wszystkie wymienione utwory ukazały się w latach 2012 – 2013. W tej części pracy ważne było wyjaśnienie terminów – rosyjska proza pedagogiczna oraz proza kobieca. Co do ostatniego określenia, to przytoczę ironiczne słowa znanego prozaika i krytyka literackiego Wiktora Jerofiejewa: „W literaturze rosyjskiej otworzył się babski wiek. Na niebie mnóstwo balonów i uśmiechów. Desant wylądował. Przyleciały kobiety. Różnie bywało ale takiego jeszcze nie było. Naród dziwi się. Spadochroniarki. Lecą autorki i bohaterki. Wszyscy chcą pisać o kobietach. Same kobiety chcą pisać”. Tak Jerofiejew uwypuklił rozpoznawalną cechę współczesnej literatury rosyjskiej końca XX i początku XXI wieku. (Patrz: В. Ерофеев, *Время рожать. Предисловие к антологии современной прозы*, Москва 2000, c. 12, tłum. J.M.). Doktorantka słusznie zwraca uwagę w tej części pracy na to, że to właśnie kobiety potrafiły najwiarygodniej uwypuklić chronotop szkoły w tekście literackim w pojęciu M. Bachtina (czyli czas i miejsce oraz przestrzeń). Doktorantka uzasadnia wybór materiału egzemplifikacyjnego m. in. tym, że na wybrane przez nią utwory można spojrzeć w kontekście kategorii Genderowych. Badaczka prezentuje najważniejsze prace w metodologii badań Genderowych i w krytyce feministycznej. Nawiązuje do badań i ustaleń francuskiej filozofki Luce Irigaray dot. cielesności i płci. Twórczość L. Irigaray zawiera sporo interesujących teorii i kategorii różnorodnych strategii i analiz feministycznych. Szkoda, że w tej części pracy zabrakło odniesień do pisarstwa i analiz feministycznych Marii Janion chociażby w jej książce *Kobiety i duch inności*, w której autorka ukazała swoje inspiracje krytyką feministyczną.

ROZDZIAŁ PIERWSZY (s. 30 – 55) dotyczy charakterystyki rosyjskiej prozy kobiecej i składa się z dwóch podrozdziałów. Autorka czyni próbę charakterystyki prozy kobiecej poprzez dyskurs krytycznoliteracki. Niezależnie od tego jaką opcję prezentowały teksty krytyczne wobec pojęć „kobieca pisarka” lub „literatura kobieca”, wybrane przez Doktorantkę prace są interesujące ze względu na strukturę i stylistykę dzieł literackich. Szanowna Doktorantka uwypukliła umiejętność kobiecych pisarek w postrzeganiu współczesności słusznie konstatując: „Do osobliwości współczesnej prozy kobiet należy

zaliczyć subtelność spostrzegawczość, zwiększoną wrażliwość i nieulekłość w prezentowaniu zjawisk codzienności, wykorzystaniu estetyki twórczej i intertekstualności w utworach kobiet” (s.55, tłum. J.M) A więc skłania to do stworzenia innej niż męska poetyki, która wymaga wyodrębnionych i specyficznych badań naukowych. Materiał zawarty w tej części pracy doktorskiej zapowiada dalszy ciąg wnikliwej i analitycznej dociekliwości Doktorantki i jest wspomagany bogatą literaturą przedmiotu.

ROZDZIAŁ DRUGI (s.56 – 93) jest zatytułowany *Dyskurs pedagogiczny w rosyjskiej literaturze pięknej od XIX do XX wieku* i składa się z trzech podrozdziałów, które dotyczą kobiecej literatury o szkole w wieku XIX (okres przed rewolucją bolszewicką), następnie bada się literaturę tworzoną w okresie porewolucyjnym i wreszcie – po rozpadzie ZSRR czyli po roku 1991.

Na uwagę zasługuje podrozdział, w którym przedmiotem analizy jest twórczość Lidii Czarskiej. Przez wiele lat ta zapomniana pisarka i jej twórczość uważane były za szkodliwe i czyniono wiele prób, aby wymazać ją z pamięci czytelników. Doktorantka przywraca pamięć o tej twórczyni, która z wielkim szacunkiem w swoich utworach prezentowała psychologię dziecięcej duszy, potrafiła też postrzegać świat oczyma dziecka i przekazać te niezwykłe wartości. Warto dodać, że dopiero w latach 90. książki Czarskiej zaczęto ponownie wydawać w Rosji.

W tej części pracy ważne też są badania i konstatacje Doktorantki dotyczące toposu szkoły w literaturze XIX wieku stworzonej przez płęć męską – proza L. Tołstoja, F. Dostojewskiego czy A. Czechowa. Jednak słuszne są konstatacje Badaczki, że to kobiety-pisarki poprzez mediacje i kompromis uwypukliły najpełniej znaczenie szkolnej tematyki w wieku XIX w literaturze dziecięcej. Szkoła postrzegana była przez kobiety-pisarki nie tylko negatywnie, ich utwory prezentowały natomiast konieczność zmian systemu edukacji i form pracy z dziećmi.

Doktorantka w dalszych rozważaniach uwypukliła znaczenie *Poematu pedagogicznego* A. Makarenki, pedagoga i pisarza oraz jego nowatorską koncepcję wychowania. Warto dodać jednak, że już w 1928 roku system wychowania Makarenki został ogłoszony jako antyradziecki. Zaznaczę, że brat Makarenki Witalij, był przecież emigrantem, oficerem kontrwywiadu. Tak naprawdę całkowite uznanie Makarenki i jego idei wychowania dzieci i młodzieży nastąpiło dopiero po śmierci Stalina.

Przemiany w dyskursie pedagogicznym nastąpiły w czasie drugiej wojny światowej zwanej w ZSRR Wielką Wojną Ojczyźnianą. Wtedy nastąpiła CAŁKOWITA IDEOLOGIZACJA PROCESU NAUCZANIA. Doktorantka w charakterze pozytywnego

przykładu w dyskursie pedagogicznym tego okresu podaje twórczość tzw. „głosu miasta” Leningradu Olgi Bergholc choć w całości był to czas twórczej niemocy prozy pedagogicznej. Może jednak w związku z tym warto było prześledzić również *Zakazany dziennik* tej pisarki i jej wspomnienia w tym kontekście. Warto też podkreślić, że rosyjska kobieca proza pedagogiczna w wieku XX ulegała przemianom w kontekście gatunku literackiego, jak i w płaszczyźnie fabuły i tekstu. Pragnę podkreślić, że dzięki dociekliwości Doktorantki uwypuklony został w tej części rozprawy czas rewolucji, wojen? jak i przemian społeczno-historycznych, które niewątpliwie wpłynęły na twórczość literacką. To kobiety-pisarki potrafiły stworzyć swój kanon literacki, ich pisarstwo włącza do dyskursu historycznoliterackiego wiedzę filozoficzną, antropologiczną, psychologiczną i pedagogiczną. W tym rozdziale na uwagę zasługuje fakt prezentacji utworów kobiet-pisarek z przekonującą kwalifikacją gatunkową w oparciu o teksty bazujące na współczesności, własnym doświadczeniu i obserwacji psychologicznej. To pozwoliło również wskazać Badaczce na nowe perspektywy badań.

W ostatnim podrozdziale tej części pracy został uwypuklony okres pisarstwa kobiet po roku 1991 i gatunkowa transformacja prozy pedagogicznej – szkolna fantastyka, opowieść kryminalna, opowieści dla podlotków o miłości i inne.

Reasumując ten rozdział, szkoda, że Badaczka nie sięgnęła w tej części pracy do prozy Aleksandry Kołłontaj, która przecież wyodrębniła nowe typy postaci kobiet, ale i te wspólne dla ich pisarstwa, zapoczątkowane z przeszłości. Choć była to niewątpliwie przedstawicielka feminizmu marksistowskiego, to miała szeroki krąg swoich odbiorców i naśladowczyń. Autorka recenzowanej rozprawy doktorskiej słusznie zastrzega jednak, że ten przegląd utworów z najbardziej popularnych gatunków literackich jest wybiórczy, jednak pozwala prześledzić ich cechy charakterystyczne, gdyż podstawowym celem tej pracy jest analiza współczesnej literatury o szkole kobiet (zapomina dodać, że, co wynika z tytułu pracy, w kontekście genderowym).

ROZDZIAŁ TRZECI (podstawowy) (s. 94-177) –zatytułowany *Pedagogiczny dyskurs w rosyjskiej prozie kobiecej XXI wieku w aspekcie genderowym* – jest powtórzeniem tytułu pracy doktorskiej. Składa się z czterech podrozdziałów poświęconych kolejno utworom wybranym jako materiał egzemplifikacyjny określony we *Wprowadzeniu* pracy. Podrozdział pierwszy: *Marzenia, bunt i rozpacz. Kobieta-nauczycielka oczyma Anny Matwiejewej* (s.96-112). Podrozdział drugi: *O karierze nauczycielskiej. Dziennik osobisty Marii Aromsztam* (s. 113-130). Podrozdział trzeci: *Bajeczny świat „Uczilki”. Współczesna powieść Natalii Tierentjewej* (s. 131-156). (wyraz-żargon „uczilka” moim zdaniem nie mający pełnego

odpowiednika w języku polskim, gdyby chodziło to o szkolnictwo wyższe użyłabym wyrazu „belferka”). Podrozdział czwarty: *Poszukiwania młodej idealistki. Powieść-dziennik Olgi Kamajewej* (s. 157- 177).

W podrozdziale dot. analizy utworów Matwiejewej Autorka pracy słusznie podkreśla intertekstualność i skomplikowany los kobiet-nauczycielek wynikający z niezaspokojonych marzeń, wewnętrznego buntu jak i rozpaczki spowodowanej szarzyzną codzienności. Szkoła i dom oraz problemy wywołują w tym kontekście kryzys oraz rozczarowanie, skłaniają też blisko 40-letnią nauczycielkę języka rosyjskiego i literatury, mającą duży staż zawodowy, do poszukiwania innej alternatywy rzeczywistości. W przeprowadzonej analizie ważną była interpretacja Doktorantki, z której wynikało, że w sumie priorytetem Bohaterki utworu Matwiejewej są sprawy związane z codziennością i pozaszkolnymi problemami, z którymi borykają się kobiety.

W następnym podrozdziale Badaczka analizuje karierę nauczycielki, pedagoga a także pisarki i dziennikarki Mariny Aromsztam, której twórczość zalicza do przedstawicielek nowatorskiego ruchu pedagogicznego. Dziennik Aromsztam to wspomnienia i przemyślenia o ukończonych studiach, pracy zawodowej, problemach edukacji oraz sukcesach i rozczarowaniach. Jednak tytuł utworu *Niby dziennik...*, czyli niezupełnie dziennik, raczej dziennik intymny i obowiązuje w nim układ chronologiczny zgodny z datami powstawania zapisków. Uwypuklony został fakt niepoddawania się nauczycielki-nowatorki wpływom obowiązującej szkolnej ideologii, system wartości pisarki-kobiety pozwolił na wykorzystanie bardziej kreatywnych sposobów nauczania. Ważne w tekście Aromsztam są kategorie Genderowe – płeć, ciało i cielesność. Badaczka zgodnie z zaleceniami mistrzów hermeneutyki prowadzi dialog z literaturą, wzbogacony i zobiektywizowany poprzez umiejętne wykorzystanie literatury przedmiotu.

Autorka recenzowanej rozprawy kontynuuje swoje badania analizując prozę Tierentjewej, przedstawiającej problemy zwiastujące o przemianach w codzienności i zmieniającym się świecie kobiet – stosunki damsko-męskie, nowy podział wzorców i ról płci, poszukiwanie szczęścia nawet w warunkach szarzyzny życiowej, samodzielne wychowywanie dzieci, determinacja w kwestii pokonywania problemów oraz inna niż dotychczas reakcja kobiet na wyzwania życiowe. Badaczka tłumaczy te przemiany innym czyli genderowym punktem widzenia rzeczywistości i prawdziwej kobiecości.

W powieści-dzienniku Olgi Kamajewej nie ma jakis z góry założonej struktury tego utworu literackiego, dominują w nim opisy życia bohaterki w szkole za względu między innymi na młody wiek narratorki. Bohaterka Kamajewej, jak podkreśla Badaczka (na tym

polega różnica z postaciami Matwiejewej lub Tierientjewej), ucieka do wyidealizowanego świata przyrody. Prezentując twórczość Kamajewej Doktorantka wzbogaciła możliwości interpretacyjne o nowe Genderowe kategorie. Jest tu również refleksja o śmierci, naznaczona tym, co jest kobiece – bohaterka Kamajewej umiera i szkoła sprzyja niejako temu odejściu ze świata żywych. Ważne są uwagi dotyczące znaczenia utworu Kamajewej w nurcie psychologii kobiet i współczesnego fenomenu rosyjskiej prozy kobiecej.

Analiza prozy egzemplifikacyjnej skłania do wniosku, że cechuje ją rzetelność naukowa, jak i wysoki poziom refleksji badawczej. Praca jest wartościowa, bogata problemowo, prezentuje bowiem nowoczesne propozycje metodologiczne. Jednak mam wątpliwości dotyczące kontekstu Genderowego i tytułu rozprawy oraz powtórzenia go w rozdziale trzecim. Użycie bowiem sformułowania kontekst Genderowy wymagałoby jednak szerszych badań nad problematyką uwikłania w płć, ciało i cielesność. Zarówno w literaturze rosyjskiej, jak i amerykańskiej oraz zachodnioeuropejskiej. Zaś analiza aspektów kulturowych, pedagogicznych, psychologicznych, filozoficznych w XXI wieku staje się uniwersalną, kobiety bowiem wyzwoliły się spod konwensu obyczajowego, i co uświadomiła sobie krytyka rosyjska naznaczona kobiecą tożsamością. Ten świat kobiet, który stał się obiektem badań Doktorantki, przyniósł nowoczesny i współczesny komunikat ideologiczny niezależny od nazw, pojęć czy określeń różnych kategorii Genderowych.

W ZAKOŃCZENIU (s. 178-185) Doktorantka sumuje wnioski i wskazuje na dalsze perspektywy badań demonstrując dobre przygotowanie naukowe, gdyż wykazała się umiejętnością nie tylko analizy i syntezy badanych zjawisk. Oczywiście ważne było dostrzec i przedstawić oraz podkreślić znaczenie kobiety w dyskursie feministycznym oraz opozycji męskie-kobiece, co pozwoliło Badaczce spojrzeć na problematykę w kategoriach Genderowych. Ważny w tych badaniach dyskurs pedagogiczny jawi się Doktorantce jako feminocentryczny, gdyż kobiety realizują się w życiu rodzinnym i społecznym (badaczka nazywa to „podwójna powinność genderowa”). Jej nowa perspektywa badawcza to analiza prozy mężczyzn w aspekcie genderowym.

Czy zatem w rosyjskim dyskursie feministycznym XXI wieku nadal najważniejsza jest miłość, pojednanie, odpowiedzialność jak również inność i równość, czy tylko płć, ciało, cielesność wyznaczają typ powiązań ludzkich? Bez względu na kontekst i jego kategorie Genderowe rozprawa inicjuje nowy etap badań i otwiera pole do dyskusji, zmusza też do refleksji nad zastosowaniem instrumentarium feministycznego w badaniach literackich.

Reasumując – recenzowana dysertacja jest rzetelnym studium naukowym ze względu na szeroki kontekst literacki, filozoficzny, pedagogiczny i społecznohistoryczny, który Autorka rozprawy doktorskiej umiejętnie scaliła.

Uwagi moje dotyczyć będą zbyt skrótowych i enigmatycznych w swej treści półstronicowych Streszczeń w trzech językach (polskim, rosyjskim i angielskim).

Bibliografia (s.189 – 205) – Całość bibliografii należy przemyśleć, uporządkować, gdyż robi wrażenie chaotycznej i przygotowanej niezgodnie z obowiązującymi zasadami.

Należy osobno podać źródła czyli utwory literatury rosyjskiej stanowiące materiał egzemplifikacyjny w języku rosyjskim. Następnie powinna być podana literatura krytyczna również w tych językach, w których zostały napisane te książki, monografie lub artykuły. Jako osobny dział Bibliografii powinna być literatura multimedialna.

W moim przekonaniu rozprawa doktorska Pani mgr Weroniki Terno-Jeleńskiej w pełni zasługuje na publikację, Jednak wówczas należałoby uczynić wiele czystych formalnych zabiegów dot. bibliografii, jak i tytułów poszczególnych części rozprawy. Praca została napisana niezłą ruszczyzną choć zdarzają się potknięcia językowe (polonizmy). Dobrze że rozprawa nie jest przesiąknięta, jak to często bywa, pseudonowoczesną terminologią naukową. Polecam do druku przy wymienionych zastrzeżeniach.

Przedstawione powyżej omówienie rozprawy doktorskiej Pani mgr Weroniki Terno-Jeleńskiej pozwala stwierdzić, że jest Ona Badaczką o dużej wiedzy i samoświadomości metodologicznej i ukształtowanym warsztacie. Zatem recenzowana praca doktorska odpowiada wymaganiom Ustawy o Szkolnictwie Wyższym i wnioskuje o dopuszczenie Pani mgr Weroniki Terno-Jeleńskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego i publicznej obrony dysertacji.

Torun, 20.05.2024

Prof. dr hab. panna Mianowska
prof. emeritus Uniwersytet
Ślązkiego Wielkiego
Bydgoszcz